

БЪЛГАРИ В ЧУЖБИНА, ИЛИ ЗА ТОПОЛОГИЯТА НА БЪЛГАРСКОТО ПРИСЪСТВИЕ

доц. д-р Владимир Пенчев

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН

Текстът формулира изследователската парадигма в научния интерес към системата от топоси, сигнализиращи и емблематизиращи българското присъствие в другоетнична среда като топология. След като се разглеждат и терминологизират понятията, се извежда системата от основни топоси на българското присъствие, включени в институционалните пространства, паметните пространства на общността, обществените пространства, личните пространства на мигрантите.

Преди време в един свой текст (Пенчев 2011) обстойно разгледах разпространените обозначения за наличието на различни групи от българи зад граница и се опитах да защита термина „**българска общност в чужбина**“, който междуременно завоюва такава популярност в общественото говорене, че като никога дори проникна в речта на политиците и в държавния „език“ (т.е. на официалните документи и изказвания). В многобройни други (по-ранни и по-късни) изследвания продължих да разкривам параметрите на тези общности, миграционните процеси, довели до тяхната поява, механизмите за формирането им и за функционирането им в чуждата етнична среда и т.н. (Вж. напр. Пенчев 1997, Пенчев 2001, Пенчев 2004, Пенчев 2006, Пенчев 2008, Пенчев 2008а, Пенчев 2012, Пенчев 2016а, Penchev 2012, Penčev 2014, Penchev 2015 и др.) В настоящия текст¹ ще обърна внимание на една от най-специфичните характеристики на българските общности в чужбина, т.е. тяхната **локализация върху чуждите етнични пространства**.

Както се вижда от заглавието, предлагам за целта да бъде използван терминът „**топология на присъствието**“. По принцип **топология** е понятие от математиката, с което се обозначават явления на непрекъснатост, особено такива, които остават непроменени при деформации, като се изследват начините, по които фигурите се деформират, без да променят основните си елементи. Смята се, че заслугата за утвърждаване на понятието принадлежи на бележития френски математик Жул Анри Поанкаре, защото дотогава (т.е. до края на XIX век) топологията все още не е наложена, а за целта се използват термини като „анализ на мястото“ (лат. *analysis situs*) или „геометрия на мястото“ (лат. *geometria situs*). Постепенно се оформя т. нар. алгебрична или комбинаторна топология, използваща средствата и методите на алгебрата за изследване на топологичните пространства. От своя страна, т.нар. мрежова топология представлява познание за подредбата и трасирането на елементите на една мрежа – връзки, възли и т.н., особено за физическите и логическите взаимовръзки между отделните възли, които могат да са идентични, но могат и да се различават. Смята се, че всеки един възел в мрежата има връзка или няколко връзки с един или няколко други възли в мрежата и изображението на тези връзки и възли определят мрежовата топология. Понятието започва да се използва също така в сферата на комуникациите и компютърните технологии, където с него се обозначава аксиоматичният подход към

¹ Представих редица от застъпените в него тези на научната конференция „Българи в чужбина, чужденци в България – институции, организации, общостен живот“, проведена в София през септември 2014 г. Вж. Пенчев 2016. Разработката на проблематиката е свързана с изпълнението на финансирания от ФНИ Проект К 02/19 „Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина“. Вж. <http://www.migrantheritage.com/>, https://www.facebook.com/migrant.heritage/?ref=aymt_homepage_panel – посетени на 12.02.2016 г.

теорията на множествата, класове, операции с множества, релации, видове релации, наредби, кардинални и ординални числа².

Самият термин **топология** е образуван от гр. *τόπος* (място) и *λόγος* (учение, наука). Това донякъде ни дава основанията да излезем извън сферата и на математическите, и на понятията от областта на компютърните технологии, за да го използваме и в хуманитаристиката. С него в такъв случай бихме могли да обозначим **система (или мрежа) от конкретни топоси, изграждащи една или друга парадигма, натоварена с културни (казано най-общо) смисли.**

Втората част на предлагания терминологичен израз, „**българско присъствие**“, се разбира от своя страна като понятие, свързано с процесите на формиране на обособени български общности в различни части на света. Миграционните процеси, както е известно, довеждат до създаването на български етнически общности в другоетническа среда, които се самоидентифицират и са идентифицирани от обкръжението си именно като такива.

В крайна сметка важно в случая е, че за да поддържат своята идентичност, те задължително маркират етнически свои характерни топоси, които ги отграничават от останалите общности в съответната другоетническа среда. Следователно, за да обобщим, под **топология на българското присъствие в чужбина** ще разбираме **системата от онези топоси, които ясно и еднозначно сигнализират за етнически маркирано българско присъствие на чуждата етническа територия.**

Тук обаче задължително трябва да стане ясно, че тези етнически маркирани локации формират система, защото категорично се самоидентифицират и са идентифицирани като такива, от една страна, и защото взаимодействат помежду си, от друга. Елементи на споменатата система обикновено са:

1. **Институционалните пространства**, и по-конкретно:

а. **държавните институции в чужбина** – посолство, културен институт, търговско представителство и др.

б. **институциите на общността** – клубове, сдружения, училища и др.

2. **Паметните пространства на общността** – паметници, паметни плочи и пр.

3. **Обществените пространства** – магазини, ресторанти, кафенета и др.

4. **Личните пространства на мигрантите** – домът, местоработата и пр.

Трябва обаче задължително да се има предвид, че ситуациите в различните страни, приютили български мигрантски общности, са различни и са продиктувани от съответните обществени, исторически, културни и други традиции. Това се отнася и за характеристиките на съответните български общности, чиито генезис и битие също са различни, вследствие на конкретните условия и обстоятелства. От тази гледна точка палитрата на възможните топоси в системата е доста пестра и трудно може да бъде обхваната в цялото разнообразие на света. Представените тук опорни точки са като правило задължителните и без тях трудно може да се мине, макар и по принцип това да не е невъзможно, защото някъде може да няма посолство, другаде – културен институт, на трето място – училище и т.н.

Както стана дума по-горе, основни елементи на анализираната тоположка система са **институционалните пространства**. Това е повече от логично с оглед устройството на европейските общества и функциониращите в тях семиологични системи. Без да се навлиза в дълбочината на проблематиката, трябва все пак да се отбележи, че тъкмо тези локации емблематизират до голяма степен „българското“ в съответните страни.

² Вж. по-подробно напр. Куратовски 1979, Кели 1972, Проданов 1977, Олифер, Олифер 2013 и др.

Естествено на първо място тук става дума за **българските държавни институции** там. **Посолството**³ като топос емблематизира не само българското само по себе си, но (основно) българската държава с нейните символи – герб, знаме и пр. По тази причина посолството обикновено е най-представителната сграда в съответната държава. То в някаква степен играе и роля за „видимостта“ на съответната общност в приемащото общество.

Посолството обаче е и място за социални контакти, за пропаганда на български политики и намерения, за презентация на българската култура... То същевременно е (или поне би трябвало да бъде) врата на общността към родината. Ситуацията все пак зависи до голяма степен от съответния дипломатически екип, който може да бъде много инициативен и работещ, но може да бъде и пасивен. В общи линии опитът говори, че и двата варианта се срещат.

Културният институт/център е втората по важност държавна институция в чуждата страна⁴. Нейните функции по отношение на презентацията на българското дори в някои отношения са по-съществени от тези на посолството. Освен това културният институт често е и медиатор между посолството и общността, чиито представители посещават културните акции, организирани от института, а и участват в тях. Дори в ситуациите, когато по една или друга причина вратите на посолството са „непрозрачни“, културният център играе ролята и на основна българска институция. Като цяло обаче и в този случай нейната активност изцяло зависи от съответния екип. Наблюденията показват, че има и активни, и пасивни културни центрове, както и че това изцяло зависи наистина от екипа, а не от съответното общество или българска общност.

Българските културни институти са топоси, които емблематизират българското и сред приемащото общество, и сред съответната българска общност. Най-често публиката на организирани от института инициативи се състои от местни българисти, местни държавни, обществени или културни дейци, български държавни служители, представители на общността, т.е., както се вижда, един наистина пъстър паноптикум от представителства.

Българското училище, естествено, е сред емблематичните топоси на българското присъствие навсякъде по света. По принцип училищата на българите в чужбина са **институции на съответните български общности**, защото възникват по тяхна инициатива и в съответствие с местното законодателство. Има обаче и изключения – две от българските училища в региона на Средна Европа са **държавни** – в Прага и Братислава. За тях изрично се подчертава, че *„в системата на народната просвета са включени две български държавни училища в чужбина – Българското средно общообразователно училище „Христо Ботев“ в гр. Братислава, Словашка република, и Българското средно общообразователно училище „Д-р Петър Берон“ в гр. Прага, Чешка република. Министерството на образованието и науката ръководи и контролира дейността на тези училища в съответствие със Закона за народната просвета, Кодекса на труда и международните договорености“*.⁵ Именно затова се спираме на тях в рамките на държавните институции в чужбина, преди да преминем към институциите на българските общности, каквито представляват останалата огромна част от българските (най-често неделни или съботно-неделни) училища.⁶

³ Вж. напр. <http://www.mfa.bg/bg/pages/27/index.html> – посетен на 12.02.2016 г.

⁴ Вж. напр. <http://napred-nazad.com/Events/bci> – посетен на 12.02.2016 г.

⁵ Вж. напр. <http://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1219> – посетен на 08.11.2014 г. Вж. и сайтовете на двете училища: <http://www.bgschool.eu/>; <http://www.bsou.sk/> – посетени на 08.11.2014 г.

⁶ Вж. в тази връзка сайта на Асоциацията на българските училища в чужбина: <http://www.abgschool.org/drupal/> – посетен на 12.02.2016 г. Вж. още напр.

Както стана вече дума по-горе, в различните страни съществуват и различни държавни представителства извън вече анализирани – например търговски, туристически и пр. Те също са възприемани и притежават функциите на топоси на българското присъствие в съответната страна с оглед своя повече или по-малко официален характер.

Все пак (и несъмнено) тъкмо **българските общностни организации**, наричани и възприемани навсякъде най-често като *български клубове*, но също така като *културно-просветни* или *културни* организации, се смятат за най-емблематичните топоси на българското. И това е логично, защото те са лицето на българската общност пред чуждото общество. Това обаче не означава, че самите те не са проблемни. Тъкмо обратното, доста често сред българските общности в чужбина се водят тихи (или по-шумни) войни за представителство.

В тази връзка трябва да се отбележи фактът, че на редица места възникват също така неформални български организации, по-скоро под формата или на приятелски сдружения, или на клубове по интереси, или под някаква друга форма, които на моменти и на места са дори по-активни от формалните общностни институции, но другаде са по-скоро със затихващи функции, прекратени или пък институционализирани.

Следващият задължителен институционален топос, емблематизиращ присъствието на общността в другоетничната среда, е **българската православна църква**, т.е. българските православни общности. По принцип етничното обкръжение в случая рядко е православно (има разбира се изключения, но на тях няма да се спираме тук) и затова почти навсякъде българските общности използват за църковни храмове пригодени помещения или (понякога) католически, респ. протестантски храмове. Определено изключение в това отношение представлява общността в Унгария, която е изградила собствен храм – „Св. св. Кирил и Методий“.⁷

В предложената по-горе схема на елементите в тоположката система на българското присъствие в чужбина на второ място след институционалните пространства са фиксирани **паметните пространства на общността**. Тук веднага трябва да се каже, че общността в другоетнична среда несъмнено има потребност от свои мемориални топоси, от свои **места на памет**, които да „обгрижва“ както с цел поддържане на собствената идентичност, така и с оглед идентификацията ѝ от страна на приемащото общество.

В **единия случай** тази функция изпълняват **паметници на представители на общността**, какъвто е да речем примерът с българските партизани в словашките земи през Втората световна война, чиито паметници в Братислава и Хронски Бенядик, изградени от словашката държава, се осмислят от общността изцяло като свои и са обект на ежегодно поклонение.⁸

Другият случай (и той е много по-често срещан) свързва паметта на общността с паметници на български национални герои или събития, издигнати по един или друг повод на чуждата територия. Те могат да бъдат осъществени от общността, от българската или приемащата държава, но общността във всички случаи ги приема за свои, грижи се за тях и ги почита. Характерен пример в това отношение е паметникът на Св. св. Кирил и Методий в Микулчице, Чехия, който не само е място на памет и обект на поклонение на чешките българи, но около 24 (или 11) май събира и

<https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=zGx6GAzzbgR0.k-uaTdZ8vC4s> – посетен на 12.02.2016 г.

⁷ Вж. <http://www.bolgarok.hu/index.php?id=17&L=1> – посетен на 12.02.2016 г.

⁸ Вж. по темата напр. <http://www.vanderkrogt.net/statues/object.php?webpage=ST&record=skbr040>; <http://www.obechronskybenadik.sk/kultura.phtml?id5=17868>; <http://www.bulkis.sk/2juni2013SK.htm> – посетени на 08.11.2014 г.

представители на останалите български общности в Средна Европа.⁹ Изключително характерен в тази връзка е най-вече новоизграденият паметник на българския градинар в будапещенския район Зуглу.¹⁰ Примери от този порядък могат да се дадат още много и то на различни територии в Европа, а и не само там.

По този път се стига и да следващата позиция в схемата на елементите в тоположката система на българското присъствие в чужбина. Логично е то да се емблематизира и в **публичните пространства** в приемащото общество с оглед идентификацията на съответната общност в другоетничната среда и изявата на нейната идентичност. На пръв поглед в Средна Европа например това би трябвало да е **пазарът**, тъй като именно българските градинари стоят в основата на създаването на съответните български общности. Но макар те (или по-скоро техните наследници днес) да присъстват на места на пазарите там, това обикновено не се сигнализира изрично и затова пазарът като цяло не носи функциите на български топос.¹¹

Иначе стоят обаче нещата с други обществени топоси като например ресторантът и магазинът. **Ресторантът** не само емблематизира българското присъствие в чуждото общество чрез редица символи – знамена, названия, образи, напитки, храни и пр., но и привлича представителите на общността най-вече тъкмо заради тази своя емблематичност. Същевременно, пак по същата причина, той се и идентифицира като такъв от представителите на местното общество, които търсят в него символно българско, най-вече като храна, пиетета и атмосфера. Именно затова ресторантът определено е един от най-характерните маркери на „своето“ в чуждото пространство.¹²

Магазинът на улицата също е основен топос, презентиращ българското – не само заради храните, напитките и другите стоки, които предлага, но и заради възможностите си за емблематизирането му чрез разнообразни символи.¹³

И накрая стигаме и до онези пространства, в които отделният индивид най-ярко се самоидентифицира и респ. бива идентифициран като представител на съответната общност в другоетнична среда – пространството на дома и местоработата му, или обобщено – неговото **лично пространство**. Наблюденията сред представителите на средноевропейските български общности показват, че докато **топосът дом** много често е емблематизиран като български и то по всевъзможни начини, започвайки от най-дребните предмети в него и стигайки до интериорни и дори екстериорни емблематизации, то в **топоса месторабота** българското се подчертава сравнително рядко, по-скоро в случаите, когато това е свързано със същността на професията.

⁹ Тези събития намират широко отражение както в българската, така и в чешката обществена среда, вж. напр. <http://www.blgari.eu/ArchivPDF/0902/www/0902-06-07.pdf>; <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/55457-hradisti-v-mikulcicich-vevodi-ctyrmetrove-sousosi-cyrila-a-metodeje/> – посетени на 08.11.2014 г. Показателно е, че те вече предизвикват интереса и на чуждите изследователи, вж. Moravcová, M. Slavnost jako výraz menšinové identity: Cyrilometodějská slavnost Bulharů v Mikulčicích. – In: Balkánský express, 2014 – <http://www.rakijatour.cz/wp-content/uploads/2014-BRO%C5%BDURA-BALKAN-EXPRESS-FINAL-na-web1.pdf> – посетен на 08.11.2014 г.

¹⁰ Вж. напр. <http://www.borbabg.com/?action=news&news=32596> – посетен на 08.11.2014 г.

¹¹ Вж. в тази връзка напр. <http://melangebulgaren.wordpress.com/2010/11/03/%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%82-%D0%B2%D1%8A%D0%B2-%D0%B2%D0%B8%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80-%D0%B7%D0%B0-%D0%BC%D0%B5%D1%87%D1%82%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D0%BC/> – посетен на 08.11.2014 г.

¹² Примерите в случая са повече от разнообразни. Вж. напр. Матанова 2016, Matanova 2016.

¹³ Вж. отново Матанова 2016, Matanova 2016.

Обяснението на този факт вероятно е свързано с усилието за интеграция в приемащото общество на отделния човек.

В заключение може да се каже, че топологията на българското присъствие в чужбина разкрива по системен път отделните топоси, които емблематизират и символизируют по специфичен начин българския автоетностереотип, неговата същност и характерните му черти. Тези топоси са обособени в различните човешки пространства, както беше показано по-горе, съобразно своите функции и роли.

ЛИТЕРАТУРА

- Кели 1972:** Кели, Дж. Обща топология. София. Наука и изкуство.
- Куратовски 1979:** Куратовски, К. 1979. Увод в теорията на множествата и топологията. София. Наука и изкуство.
- Матанова 2016:** Матанова, Т. Български магазини и обществени заведения в Германия и функциите им като мигрантски институции. – В: Храната – сакрална и профанна. Габрово (под печат)
- Олифер 2013:** Олифер, В., Н. Олифер. Компютърни мрежи. Принципи, технологии, протоколи. Москва, Санкт-Петербург, Нижний Новгород, Воронеж, Ростов-на-Дону, Екатеринбург, Самара, Новосибирск, Киев, Харьков, Минск. Питер.
- Пенчев 1997:** Пенчев, Вл. Социалнопсихологически нагласи за емиграция в периоди на преход (40-те и 90-те г. на XX в.). – В: Преходът в България през погледа на социалните науки. София. АИ „Проф. М. Дринов“, 137–141
- Пенчев 2001:** Пенчев, Вл. Паралакс в огледалото, или за мигрантските общности в чуждоетнична среда. София. Херон прес.
- Пенчев 2004:** Пенчев, Вл. Типология на българските общности в чужбина. – В: Съвременната социокултурна ситуация и проблемът за общностите. Варна, 56–64.
- Пенчев 2006:** Пенчев, Вл. Типология на етничните общности в чуждоетнична среда. Чехи и словаци в България. – In: *Studia balcanica bohemo-slovaca* VI, sv. 1, Brno, 477–483.
- Пенчев 2008:** Пенчев, Вл. Етнокултурна идентичност на етничните общности в другоетнична среда (Българи в Словакия и словаци в България). – В: Славянска филология. Т. 24, 218–231.
- Пенчев 2008а:** Пенчев, Вл. Миграцията като текст. (Изследователски и автобиографични ракурси). – В: Балканистичен форум, 1–2, 40–54.
- Пенчев 2011:** Пенчев, Вл. За хората и термините, или за българите извън България. – Български фолклор, № 2, 5–13
- Пенчев 2012:** Пенчев, Вл. *Homo bulgaricus centroeuropaeus*, или за авторефлексията на образа. – В: Шишманови дни 2012. София. АИ „Проф. М. Дринов“, 272–279.
- Пенчев 2016:** Пенчев, Вл. Топология на българските общности в Средна Европа. – В: Българи в чужбина, чужденци в България – институции, организации, общностен живот, София, 2016 (под печат).
- Пенчев 2016а:** Пенчев, Вл. България – близка и далечна. – Списание на БАН, № 1, 38–43 (под печат).
- Проданов 1977:** Проданов, Ив. Алгебрична топология. София. Наука и изкуство.
- Matanova 2016:** Matanova, T. *Bulgarian Restaurants and Shops in Germany and the USA, and Their Functions as Migrant Institutions*. – In: *Papers of the Bulgarian Academy of Sciences*, vol. 2 (под печат)
- Penchev 2012:** Penchev, V. Forbread...or for somethingelse? (The Bulgarian “contracted” labour migrations in former Czechoslovakia in the middle of the last century). – In: *Migration and Identity: Historical, Cultural and Linguistic Dimensions of Mobility in the Balkans*. Sofia.Paradigma, 350–358.
- Penchev 2015:** Penchev, V. Contexts and subtexts: Motivational models for emigration towards Central Europe. – In: *Contextualizing Changes: Migrations, Shifting Borders and New Identities in Eastern Europe*. Sofia: Paradigma, 121–128.
- Penčev 2014:** Penčev, V. Typology of an Ethnic Community in a Foreign Ethnical Environment. – In: *Dvěstoletínacionalismu: Pocta prof. Janu Rychlíkovi*. Praha: Filozofická fakulta, Masarykovú ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., 284–297.

BULGARIANS ABROAD. ON THE TOPOLOGY OF BULGARIAN PRESENCE

Assoc. Prof. Vladimir Penchev, PhD.

Institute of Ethnology and Folklore Studies with National Ethnographic Museum – BAS

Abstract

The text formulates a researcher paradigm in the scientific interest towards the system of topoi that signalize and emblemize Bulgarian presence in a foreign ethnic environment as a topology. After reviewing and introducing terminology for the main concepts, we arrive at the system of the main topoi of Bulgarian presence in institutional spaces, spaces of communal memories, social spaces and personal spaces of the migrants.